

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	1
-----------------------	---

PART I. ELS ATOMISTES

I. ANTECEDENTS DEL L'ATOMISME.	9
§ 1. Els monistes.	12
§ 2. Els pluralistes. Empèdocles	25
§ 3. Els pluralistes. Anaxàgoras	31
§ 4. Problemes relacionats	40
II. LEUCIP	
§ 1. Vida i obres	57
§ 2. La teoria atòmica	61
§ 3. Àtoms i espai. La creació de les coses	68
§ 4. Cosmogonia. La creació dels mons	79
§ 5. L'ànima, la sensació i la teoria del coneixement.	89
§ 6. Conclusió.	93
III. DEMÒCRIT	
§ 1. Vida i obres	95
§ 2. La teoria atòmica	102
§ 3. Naturalesa i moviment dels àtoms. La creació de les coses.	107
§ 4. El vòrtex còsmic. La creació dels mons	120
§ 5. El nostre món. Els cossos celestes i la terra	130
§ 6. L'ànima, la sensació i el pensament	136
§ 7. Els déus	152
§ 8. Teoria del coneixement	154
§ 9. Ètica	161
§ 10. Conclusió	184

PART II. EPICUR

I. VIDA I OBRES	189
II. CANÒNICA	202
III. ÀTOMS I ESPAI	239
IV. PROPIETATS I ACCIDENTS	261
V. EL MOVIMENT DELS ÀTOMS	270
VI. ELS COMPOSTOS I LLURS QUALITATS	295
VII. ELS MONS I EL NOSTRE MÓN	313
VIII. ÀNIMA, SENSACIÓ, PENSAMENT I VOLUNTAT	335
IX. ELS DÉUS. TEOLOGIA I RELIGIÓ	382
X. ÈTICA	419
XI. CONCLUSIÓ	459

APÈNDIXS

I. Sobre la teoria d'Anaxàgoras	466
II. Altres visions de <i>πρόληψις</i>	483
III. Sobre le significat d' <i>ἐπιβολή τῆς διανοίας</i>	485
IV. Sobre el significat d' <i>ὄγκος</i> , <i>cacumen</i> i <i>glomeramen</i>	501
V. Sobre la relació de l'element «innominat» i la «ment»	504
VI. Altres visions de la constitució dels déus epicuris	511
 BIBLIOGRAFIA BREU	 517
 ÍNDEXS	 519
I. General	519
II. Paraules gregues	528
II. Passatges citats o referits	532

ABREVIACIONS

EGP³ = *Early Greek Philosophy*, J. Burnet, 3a edició, 1920 = AGF.

D. = *Die Fragmente der Vorsokratiker*, H. Diels, 3a edició, 1912.

De cada autor, les citacions estan dividides en A. per referències a la vida i doctrines, i B. per fragments.

U. = *Epicurea*, H. Usener 1887.

C. B. = *Epicurus*, C. Bailey, 1926.

Aquesta edició inclou referències de les següents traduccions catalanes:

AFG = *L'Aurora de la filosofia grega*. Barcelonesa d'Edicions 2010.

FBM. Fundació Bernat Metge. *Ed. Alpha*.

TF. Textos filosòfics. *Ed. Laia i Ed. 62*.

Nota del traductor

En aquesta traducció s'han emprat, per als noms grecs, els criteris exposats al llibre *La transcripció dels noms propis grecs i llatins* de Joan Alberich i Montserrat Ros, ed. Enciclopèdia Catalana.

INTRODUCCIÓ

Per a una mentalitat moderna, pocs fets de la història del pensament humà poden semblar tan sorprenents com el fet que les teories cardinals sobre les quals descansen dues branques de la ciència —l'astronomia i la química— hagin estat exposades pels filòsofs grecs i després abandonades i deixades dormir durant segles. La concepció del món heliocèntric, el germen de la qual ja es trobava en les especulacions del pitagòric Filolau, va ser completada en el segle III per Aristarc de Samos, malgrat que no tingué cap repercussió en el món científic fins que Copèrnic redescobrí la veritat. I malgrat que la teoria atòmica de Leucip i Demòcrit en la forma que fou adoptada per Epicur va ser àmpliament coneguda a Grècia i en un període encara més gran a Roma, va ser considerada més aviat com un accessori excèntric d'una teoria moral més que no pas una explicació científica del món. Durant tota l'edat mitjana va ser totalment eclipsada per les especulacions físiques d'Aristòtil, que descansen en l'antiga noció dels «quatre elements», i hagué d'esperar per a renéixer parcialment gràcies a Gassendi i per a ser descoberta en l'època moderna per Dalton. Però tot i que el món la va refusar durant tan de temps, la seva relació amb una de les obres més nobles de la poesia llatina i el seu interès intrínsec a la llum de les teories científiques modernes, fa que valgui la pena intentar-ne una història de conjunt. Per a nosaltres té un doble interès; com a teoria per la qual sentim una simpatia més gran que la que sentim per les seves teories rivals, i com a un producte particularment fascinant del subtil i penetrant geni grec, que treballava en l'observació de la natura amb una aguda observació, però amb molt poc del que ara anomenem experimentació.

L'atomisme «florí» a Grècia durant un període d'uns 150 anys, del 430 aC fins al 280 aC. Al llarg de tot aquest període existí el que podem anomenar una escola atomista elaborant la teoria,

INTRODUCCIÓ

transmetent antigues tradicions i desenvolupant nous punts de vista amb més o menys activitat, però els tres grans noms que fan època en el curs d'aquesta evolució són els de Leucip, Demòcrit i Epicur. Si en passar d'un a l'altre la teoria hagués romàs inalterada; si, com alguns crítics han pensat, és impossible distingir les idees originals de Leucip de les addicions i ampliacions de Demòcrit, i si com s'acostuma a dir, Epicur adoptà la teoria de Demòcrit sense cap canvi per a servir de base física del seu sistema moral, llavors seria possible tractar l'atomisme com una única realitat. Però les acurades investigacions de Diels, Usener i Giussani han demostrat que aquest no és el cas. Fins a la mort d'Epicur la teoria romangué sempre viva, susceptible de nous desenvolupaments i ampliacions, admetent no només grans refinaments en l'elaboració dels detalls, sinó també una més gran coordinació en la seva totalitat. La prova més gran d'aquest fet la trobem en la comparació de les informacions i fragments que ens queden de Leucip amb el poema de Lucreci. De fet, és cert que s'hi reconeix la mateixa teoria fonamental, i que algunes doctrines s'hi veuen transmeses amb una singular persistència, però la rudesa de la primera versió ha estat polida, i el sistema en la seva totalitat ha estat elaborat en detall i unificat en una estructura que en realitat ha quedat totalment transformada; en conseqüència, hem de considerar l'atomisme com una teoria en procés de desenvolupament. A més, eren tan diferents el caràcter i l'actitud amb els quals els tres homes empraven llur obra, que és essencial que els tractem per separat. Leucip, amb la humilitat d'un pioner, es considerarà un mediador entre les teories rivals dels seus predecessors, i havent formulat els principis fonamentals de l'atomisme, establí algunes de les seves conseqüències amb certa perspiciàcia ingènua, però sense una intenció seriosa d'elaborar un sistema complet. Demòcrit, l'home de coneixements enciclopèdics i interessos universals, agafant la teoria de Leucip, la desenvolupà i sistematitzà en totes direccions, conjuminant-la en una filosofia vasta però solitària, amb un esperit que abasta des del món fins a la vida de l'home. Epicur és bàsicament un moralista, un predicador de l'evangeli de la vida que no es preocupa gens del coneixement i de l'aprenentatge com un fi en si mateix. Però ell en realitat es preocupa molt, i no només des d'un punt de vista moral, de la teoria materialista de l'univers que es basa en una confiança total en la validesa de la sensació; i en una teoria com aquesta, l'atomisme hi ocupa el seu lloc natural en el vessant físic. Ell la simplifica en alguns llocs, en d'altres l'elabora, té un esperit

INTRODUCCIÓ

preocupat per les seves conseqüències i un poder singular per a visualitzar els efectes; per sobre de tot unifica física, moral i psicologia en un sistema consistent i basat en un sol principi. Per tant, és impossible agrupar en una sola explicació una teoria desenvolupada sota línies tan diferents i sota aproximacions tan diverses, però malgrat això, quan parlem de la història de l'atomisme, serà necessari en certa mesura passar un cop i un altre pel mateix camp, tot i que essent tals les divergències entre els tres expositors, no caurem en el perill de la monotonia. Però més enllà d'Epicur no és profitós o fins i tot possible continuar la història de l'atomisme. És cert que els seus seguidors intentaren desenvolupar el sistema en algunes àrees aïllades, especialment en les esferes de la lògica i la retòrica (dues matèries excloses pel mestre), però era tan gran el respecte per l'autoritat del mestre, que la primera preocupació de l'escola va ser preservar de manera intacta, sense addició ni sostracció, l'herència que se li havia llegat. És a causa d'aquesta consciència escrupolosa dels seus deixebles que podem acceptar el poema de Lucreci, escrit més de dos-cents anys després de la mort d'Epicur, com un recull verídic de les seves doctrines.

Per les mateixes raons, en el cas de Demòcrit i Epicur no es pot tractar solament de la teoria física de l'atomisme i negligir la resta de llur obra; una abstracció d'aquest tipus donaria una impressió falsa no només d'ambdós filòsofs, sinó també del mateix atomisme. Ja que, en certa manera, la característica més interessant en aquesta història és la manera en la qual, partint de la cosmologia física —una en la llarga sèrie d'especulacions dels primers filòsofs grecs—, a mesura que l'àmbit de la filosofia s'eixamplà i el seu centre d'interès canvià, esdevingué de manera gradual més i més coordinada en la seva totalitat. En Demòcrit, de fet, aquesta posició és més una juxtaposició que una coordinació; malgrat que estigui íntimament relacionada, per exemple, amb el seu escepticisme metafísic, no és tan fàcil traçar la seva relació amb la teoria moral, i encara menys amb aquells múltiples i diversos temes dels quals s'ocupen els llibres de les seves tetralogies. Però en Epicur el canvi és molt acusat. Realment, l'epicureisme és una cosa molt diferent de l'atomisme. La moral, la psicologia i la física hi són agrupades en un sistema omnicomprensiu. I l'atomisme no està poc relacionat amb els altres camps d'interès, sinó que els penetra i és penetrat per ells. Les seves teories psicològiques i fins i tot les morals, descansen directament sobre una base atomista, i les teories de l'atomisme, al seu torn, estan subjectes i condicionades pels principis

INTRODUCCIÓ

fonamentals de la psicologia. Per aquest motiu, no he tingut cap escrúpol a tractar de manera general els diversos camps de l'activitat de Demòcrit, i a considerar l'atomisme en el seu llarg estadi com a part de l'epicureisme en el sentit més ampli.

En llegir o escriure sobre la història de l'atomisme, és impossible no tenir en compte la ciència moderna. De fet, la temptació d'establir paral·lelismes més estrets que els que existeixen en realitat, i de llegir les idees modernes en l'àmbit de l'especulació antiga, és ben real i ha de ser refusada. Hem de tenir present que l'especulació antiga és una cosa molt diferent de la investigació moderna: la seva excel·lència descansa en el raonament *a priori*, i malgrat que l'observació i fins i tot l'experiment poden haver proporcionat algun coneixement dels detalls, ocupen un lloc secundari en el desenvolupament de les teories més amples i fonamentals. I no només difereixen els mètodes; també el concepte fonamental d'àtom en les teories antigues i en la química moderna és àmpliament divergent. Els grecs concebren un cos perfectament dur i inalterable, incapaç d'entrar en cap combinació si no és a través de la juxtaposició o l'entrellaçament; la química moderna concep un cos elàstic i mudable, que en la fusió química combina la seva identitat material en una nova substància. La teoria antiga concebia àtoms infinits i homogenis; la química moderna assigna un material diferent a cada àtom de cada un dels nombrosos elements, tot i que de fet, en els seus desenvolupaments recents, la física química sembla retornar a la noció d'un germen homogeni i últim de tots els elements. Hi ha algunes diferències que qualsevol escriptor, per no dir un expert, hauria de tenir en compte i posar-lo en guàrdia. De tant en tant no podem deixar d'anunciar coincidències o aparents coincidències¹ entre les idees modernes i antigues, però una comparança completa de les dues, per fascinant i interessant que pugui ser, ha de ser deixada per als altres. Pel que respecta a mi, només intentaré explicar la història de l'atomisme a Grècia, amb l'esperança que pugui inspirar algun expert en química moderna a afegir el capítol que hi manca basant-se en la seva autoritat. Però fins i tot una persona inexperta podria assegurar sense contradicció que foren els grecs els qui suscitaren les qüestions que la ciència moderna encara malda per a contestar. Si llurs problemes haguessin estat diferents, tot el curs del pensament científic europeu no hauria existit.

---

¹ Moltes coincidències interessants han estat remarcades en el *Lucretius, Epicurean and Poet*, del Dr. J. MASSON.

PART I

ELS ATOMISTES

I. ELS ANTECEDENTS DE L'ATOMISME

Al llarg de la història no ha aparegut mai un sistema de pensament fruit d'una «creació especial» del seu fundador i totalment desconnectat del que l'havia precedit; al contrari, sempre ha tingut les seves arrels en les especulacions i descobriments de molts predecessors que havien anat avançant de manera inconscient cap a la solució. Aquesta solució pogué no haver estat anticipada, i molt sovint pogué haver passat desapercibuda; malgrat això, mirant enrere ens apareix com el resultat inevitable del pensament anterior. Això és ben cert pel que fa a la teoria grega de la constitució atòmica de l'univers; no va ser una invenció aïllada i brillant, sinó el resultat natural d'una llarga sèrie d'especulacions dels primers filòsofs físics. De la mateixa manera, la naturalesa dels problemes que aquests investigadors havien d'intentar resoldre —problemes que creixien en complexitat, donat que cada pensador feia una contribució nova que comportava més dificultats— i la tendència de les respostes que donaven, apuntaven l'atomisme com a l'última conclusió, i Leucip, que tingué el geni d'adonar-se'n, no es considerà un innovador destacat, sinó un reconciliador de les teories rivals dels seus predecessors. Així doncs, per a intentar entendre tant la forma com el contingut del sistema dels atomistes, és necessari investigar de manera breu les línies mestres de les especulacions prèvies en vista a determinar el problema que ells heretaren i les condicions donades per a la seva solució.

S'ha escrit sovint sobre la història de la primera filosofia grega,¹ i no entra en les meves intencions fer-ne cap descrip-

---

¹ Seria quasi superflu referir-se a la *Philosophie der Griechen* de ZELLER, a *Greek Thinkers* de GOMPERZ (vol. I en la traducció anglesa de L. Magnus), i a l'obra del professor BURNET, *Early Greek Philosophy* (3a edició, 1920); en particular, aquest capítol deu molt a aquesta última.

ELS ANTECEDENTS DE L'ATOMISME

ció o estimació general; aquí només intentaré informar-ne en la mesura que ens condueixi cap a l'atomisme. Per tant, en la investigació que segueix serà necessari fer abstracció del que és rellevant de les teories dels primers pensadors i deixar de banda altres elements que descansen a part; però en fer-ho no correm el més mínim perill de donar una falsa descripció, ja que el que és essencial per al nostre estudi és justament el nucli de llurs especulacions. Car l'últim problema que roman present en totes llurs investigacions és «quina és la naturalesa (φύσις) del món?». No hi ha dubte que aquesta pregunta tenia un origen més religiós que físic,¹ i que la cosmogonia sorgí de la religió i desembocà en la cosmologia. Així doncs, no és sorprenent constatar que una tendència oculta de tipus religiós sigui discernible en les teories de molts dels primers filòsofs i que de tant en tant faci la seva aparició a la superfície: el mateix Epicur,² uns tres-cents anys després de Tales, encara considera necessari instar el seu deixeble a fugir dels mites i a abraçar la «fisiologia». Tanmateix, des del moment en què la filosofia apareix en escena,³ és vista com un esforç honest per alliberar la ciència dels prejudicis de la religió i considerar la naturalesa com a simple existència física. Així doncs, la intenció dels primers pensadors quan es feren la pregunta «quina és la naturalesa del món?», era promoure una investigació sobre l'última substància material de la qual aquest es compon. Per tant, és en llurs respostes a aquesta qüestió fonamental on hem de concentrar la nostra atenció, car aquestes respostes constitueixen en realitat els antecedents de l'atomisme.

Lucreci, el poema del qual conserva les doctrines de l'atomisme més extensament que qualsevol altre document, dedica una àmplia secció del llibre primer⁴ a la crítica dels antecessors de l'atomisme. Aquesta secció per nosaltres té el particular interès que, basada sens dubte en una obra epicúria,⁵ representa la tradició ortodoxa de l'escola atomista. En aquest aspecte, el seu

¹ La relació de la teologia amb la ciència física la recalca Mr. CORNFORD a *From Religion to Philosophy*, tot i que no estic d'acord amb la seva opinió de l'origen del concepte φύσις, i crec que sobrevalora la importància de l'element religiós en els filòsofs de «tradició científica».

² P. ex. EPICUR, *Ep.* II. § 87 (FBM 192, p. 115).

³ Vegeu GOMPERZ, *Greek Thinkers*, cap. I.

⁴ LUCRECI I. 635-920 (FBM 1, p. 22-31).

⁵ Possiblement l'Ἐπιτομή τῶν πρὸς τοὺς φυσικοὺς (DIOGENES LAERTI X. 27) (TF 50, vol. 2, p. 216). La major part del poema de Lucreci està basat probablement en el Μεγάλη Ἐπιτομή d'Epicur (vegeu GIUSSANI, *Stud. Lucr.* p. 10), però no és probable que aquesta obra contingüés una crítica sistemàtica dels altres filòsofs.

ELS MONISTES

mèrit principal descansa no tant en la crítica que conté, la qual sovint emana d'un punt de vista epicuri hostil i dogmàtic, sinó en la conservació de la concepció atomista dels diferents estadis de pensament que donaren lloc a aquest sistema. Lucreci reconeix tres estadis en les especulacions prèvies. En el primer, la resposta al problema últim de la constitució del món es dona en forma d'un únic «element»¹ o substància, i es presenta com a paradigma d'aquest estadi a Heraclit.² En el segon, descriu els filòsofs que postulaven com a última base de la realitat dos o més elements, i els relaciona amb Empèdocles,³ que creia que el món es componia de quatre. Finalment, com a aproximació més estreta a l'atomisme —tot i que en algun aspecte n'és el pol oposat— descriu la teoria d'Anaxàgoras, que resta a part de les altres i sola en la seva originalitat. Aquesta divisió no és una simple arbitrarietat, sinó que representa d'una manera clara el procés de desenvolupament natural des del monisme fins a un pluralisme més i més acusat, del qual sens dubte l'atomisme fou la culminació, i per tant, seguir-la serà més que una simple qüestió de conveniència. Al mateix temps, la separació dels primers filòsofs en escoles, tot i que està basada en raons alhora lògiques i locals o històriques, no s'ha d'exagerar, car hi ha una connexió vital que travessa tot el camí de llurs especulacions. Cada nou estadi de pensament fa la seva aparició amb les crítiques dels seus predecessors, i fins i tot un pensament constructiu de vegades pren una forma crítica. Malgrat tot, sovint no és així: un període constructiu és seguit d'un altre de crític, i d'aquest sorgeix una nova especulació sobre una base renovada. En conseqüència, serà necessari considerar no només els membres més representatius dels principals estadis constructius, sinó també aquells altres filòsofs que, amb una actitud altament crítica i negativa, prepararen el camí cap a un nou desenvolupament. Parmènides, i després Zenó i Melissos, són precursors importants de l'atomisme, com Heraclit, Empèdocles i Anaxàgoras.

¹ La paraula 'element' (στοιχείον) va ser emprada per primera vegada per Plató. El concepte pot haver vingut dels pitagòrics i és explícit en Empèdocles (EGP³ p. 228, n. 1) (AFG p. 199, n. 1).

² Que s'agafa a Heraclit com a paradigma, crec que és clar pel fet que algunes de les crítiques de Lucreci —i en particular la de la noció de condensació i rarefacció (647-654) (FBM 1, p. 22-23)— no són aplicables a la seva teoria, però sí a la d'altres monistes.

³ En aquesta secció LUCRECI afirma expressament (716) (FBM 1, p. 25) que Empèdocles només és un paradigma, i reconeix (763, 770) (FBM 1, p. 26) dues escoles diferents entre els partidaris de la teoria dels quatre elements.

§ 1. *Els monistes*

Sota el títol de monistes podem agrupar aquells filòsofs que sostingueren que la substància primera, aquella de la qual tot és fet, era una de sola. Llurs especulacions foren guiades arreu per un últim desig d'unificació, per un sentiment, potser més que no pas per una conclusió raonada, que per sota de la infinita varietat i mutabilitat del món hi ha d'haver una substància permanent que no variï o canviï. Però malgrat que tots ells sostingueren aquesta opinió en comú, llurs teories tenen com a característica una creixent complexitat. Després de la primera enunciació d'aquest postulat per part de Tales, sorgeix un sentiment d'insatisfacció no dissimulat. Pot semblar fàcil enunciar una última unitat, però és molt més difícil explicar com d'aquesta unitat en pot sorgir la pluralitat, i com tant l'última substància com les nombroses formes que adopta, poden semblar igualment reals. Es poden distingir de manera clara dos períodes: el primer és el de «l'escola de Milet», els representants de la qual, Tales, Anaximandre i Anaximenes, es troben en estreta dependència l'un de l'altre, i la segona la representa la teoria original i independent d'Heraclit d'Efes. A aquestes s'hi ha d'afegir l'estranya doctrina de Parmènides d'Èlea, que amb el seu empetreït monisme i la seva inexorable desconfiança en l'experiència sensorial redueix el monisme a una absurditat i prepara el camí per a una altra solució sobre bases diferents.

Tot i que tenim una informació considerable pel que fa a TALES i a les seves activitats —els dies que passà a Egipte i la importació a Jònia de la geometria egípcia,¹ la seva importància en afers polítics per la idea que tingué d'una federació jònica i la famosa predicció d'un eclipsi de Sol—, en realitat sabem molt poc de les seves opinions filosòfiques. Per al nostre propòsit, tot el que podem dir de cert és la nua afirmació que creia que la substància primera era aigua.² No sabem per què trià l'aigua i com explicà la creació de les altres coses a partir d'aquesta. Aristòtil suggereix que fou portat a aquesta conclusió per l'observació que «l'aliment de tots els éssers és humit, i que la calor prové del que és humit i viu en ell», i que «totes les sements de

¹ Per un examen d'aquestes tradicions, vegeu (*EGP* ³ p. 41-47) (*AFG* p. 35-42).

² ARISTÒTIL, *Met.* A, 3. 983b, D. A. 12. Aristòtil diu que Tales digué que l'aigua era la «causa material», però això és parlar amb la seva pròpia terminologia.

ELS MONISTES

qualsevol cosa són humides per naturalesa», però aquests raonaments més aviat semblen els d'una època posterior, quan els interessos de tipus fisiològic ja havien fet llur aparició. Segurament, és més probable que Tales escollís l'aigua perquè com a realitat observable a simple vista, sembla molt possible que doni lloc a altres coses. Ell la veia no només en estat líquid, sinó també en forma sòlida com a gel i també en estat «aeri», com probablement hauria dit; això és, com a vapor. Aquestes observacions probablement el portaren a concloure que podia canviar també en altres sòlids, solidificant-se en terra i pedres, i passant a través d'un estat intermedi d'«aire» cap al foc. És lamentable que no tinguem informacions fiables sobre les seves teories, ja que en vista del subtil raonament del seu successor, sembla impossible que Tales hagués estat satisfet només amb el simple enunciat de la seva teoria. Sigui com sigui, l'hem d'acceptar com el fundador de l'especulació jònica. Podem trobar vestigis d'interessos teològics —tot i que se n'ha exagerat la importància— en l'afirmació atribuïda a Tales que «tot és ple de déus».¹ Sembla trobar-se el mateix tipus d'animisme en la seva argumentació que «l'imant és viu perquè té el poder de moure el ferro».²

A ANAXIMANDRE se'l descriu normalment com a «company» de Tales, cosa que probablement significa que era membre d'un mateix grup unit per interessos filosòfics, i tot i que no era un home tan versàtil, ens apareix com un pensador més audaç i subtil. Desenvolupà quelcom semblant a un sistema dels cossos celestes,³ explicant llur naturalesa i relacions, donà una nova teoria sobre la Terra i el lloc que ocupa, i proposà una teoria sobre la creació dels animals i l'home que l'ha portat a ser considerat —potser de manera massa entusiasta— com el precursor de la moderna teoria de l'evolució. En el tractament del problema principal, sembla que adoptà de Tales la noció d'una substància única i primitiva, i després passà a considerar de quina naturalesa podia ser i quines havien de ser les condicions fonamentals de la seva existència. La idea que més l'impressionà d'aquesta substància és que havia de ser 'infinita'⁴ (ἄπειρον), és a dir, «il·limitada» en extensió. En observar el món arreu, ell s'adonà que hi havia una contínua «lluïta de contra-

¹ ARISTÒTIL, *De an.* A, 5. 411a (FBM 409, p. 88); D. A. 22.

² ARISTÒTIL, *De an.* A, 2. 405a (FBM 409, p. 6); D. A. 22.

³ Per un tractament breu d'aquests interessos subordinats, vegeu el § 4 d'aquest capítol.

⁴ DIÒGENES LAERCI II. 1 (TF 50 vol. 1, p. 109); D. 1.

ELS ANTECEDENTS DE L'ATOMISME

ris». El calent i el fred semblen estar en lluita l'un contra l'altre, i el mateix es pot dir de l'humit i el sec. El resultat és un desgast i destrucció continu. Per tant, hi ha d'haver material per a suplir aquesta destrucció i reparar-ne la pèrdua; hi ha d'haver, per dir-ho així, una existència eterna per a assegurar que «l'esdevenir no pugui interrompre's».¹ Així doncs, la substància primera, sigui el que sigui, ha de ser quelcom sense límit, no s'ha de poder arribar mai al seu final; ha de ser «il·limitada». A més, per la mateixa raó ha de ser eterna: és, com deia Anaximandre,² «immortal i imperible». És possible, doncs, descriure el seu caràcter material? Pot ser, com havia pensat Tales, aigua, o fins i tot qualsevol altra cosa de l'experiència? Rotundament no, replica Anaximandre, car «aquestes coses són hostils les unes amb les altres, l'aire és fred, l'aigua és humida, el foc és calent, i si qualsevol d'aquests fos infinit, ja hauria acabat amb tots els altres».³ Anaximandre no diu quina és la naturalesa material de l'«il·limitat»; en té prou amb dir que és indefinit. Filòsofs posteriors, parlant amb la seva pròpia fraseologia l'anomenaren «matèria indeterminada»,⁴ quelcom «diferent dels elements»,⁵ o fins i tot amb una precisió més gran «una naturalesa entre l'aire i el foc o entre l'aire i l'aigua».⁶ Aquesta fraseologia és anacrònica, ja que implica una distinció entre els «elements», tot i que en alguna mesura expressa l'opinió d'Anaximandre. L'«il·limitat» sembla que es concebia com exterior a tots els mons, com una gran coberta,⁷ com si diguéssim, que els envoltava i de la qual ells sorgien i en la qual finalment eren destruïts.⁸ No satisfet amb aquesta idea general, Anaximandre seguí especificant la manera en què aquests «mons», que ell concebia com a innombrables,⁹ es creaven a partir de l'«il·limitat». En aquest hi havia un moviment etern¹⁰ del qual naixien els mons per mitjà de la «separació dels contraris».¹¹ Això sembla significar que

¹ AECI, 1. 3. 3; D. 14 ἵνα μηδὲν ἐλλείπῃ ἡ γένεσις.

² HIPÒLIT, *Ref.* 1. 6. 1; D. 11.

³ ARISTÒTIL, *Phys.* Γ, 5. 204b.

⁴ ARISTÒTIL, *Met.* Α, 2. 1069b.

⁵ ARISTÒTIL, *Phys.* Γ, 5. 204b παρὰ τὰ στοιχεῖα.

⁶ ALEXANDRE D'AFRODÍSIAS, *In Arist. Met.* Α, 6. 988a; D. 16 τὴν μεταξὺ φύσιν ἀερος τε καὶ πυρός, ἧ ἀερος τε καὶ ὕδατος.

⁷ HIPÒLIT, *Ref.* 1. 6. 1 πάντας περιέχειν τοὺς κόσμους.

⁸ AECI, 1. 3. 3; D. 14.

⁹ AECI, 1. 3. 3; D. 14 ἀπείρους κόσμους. BURNET (*EGP*³ p. 58) (*AFG* p. 52) ha demostrat que això ha de significar mons infinits coexistent, no mons successius.

¹⁰ HIPÒLIT, *Ref.* 1. 6. 2; D. A. 11.

¹¹ ARISTÒTIL, *Phys.* Α, 4. 187a ἐκ τοῦ ἐνὸς ἐνούσας τὰς ἐναντιότητας ἐκκρίνεσθαι. D. 16.

ELS MONISTES

constants col·lisions dins de l'«il·limitat» sacsejaven «els contraris». Una referència interessant explica aquest procés i les seves conseqüències:¹ «quelcom capaç d'engendrar el calent i el fred se separà a l'origen del món, i en nasqué una esfera de flames al voltant de l'aire que circumda la terra, com l'escorça al voltant de l'arbre». Hem d'entendre que una part d'aquest «il·limitat» es desféu i se separà en dos contraris, el calent i el fred; el fred formà la terra al centre i el «cercle ardent» donà lloc als cossos celestes. Els altres mons es formaren de la mateixa manera, tot i que en aquest cas podrien ser diferents parells de «contraris» els que se «separeassin». En mons com aquests, «els contraris» estan contínuament en lluita i predominen alternativament ara un i ara l'altre, però al final «es paguen mútuament pena i retribució per la seva injustícia segons el temps»;² es restaura l'equilibri, el «món» es destrueix i els «contraris» s'uneixen de nou en l'il·limitat. Aquesta pintoresca descripció del naixement i la destrucció del món potser deixa una mica de banda el principal problema de la matèria última, però és de gran utilitat per a entendre la idea general d'Anaximandre, i conté el germen de moltes idees cosmològiques que persistiren en totes les primeres especulacions i que tingueren el seu lloc en les teories dels atomistes.

A primera vista, sembla una regressió que després de la singular perspicàcia d'Anaximandre, ANAXÍMENES hagués tornat a la vella idea que la substància primera és una de les coses que l'experiència ens permet de conèixer i seleccionés l'«Aire».³ Però un examen més acurat de la teoria ens mostra que això realment constituí un avenç respecte a Tales i fins i tot respecte a Anaximandre.⁴ La dificultat per Anaximandre havia estat que no havia pogut veure com cap de les substàncies que coneixem podia passar a ser una altra, i per aquest motiu havia parlat de l'«il·limitat» com no essent cap d'elles. Però si és possible donar una explicació satisfactòria del canvi, hauria de ser possible retornar a una teoria menys arbitrària i més semblant a la de Tales. Aquesta explicació Anaxímenes la trobà en l'«espessiment i aprimament»,⁵ o com s'hauria de dir, en la condensació i la rarefacció. Tot està format per aire, i les diferències entre les

¹ Teofrast en PSEUDO-PLUTARC, *Strom.* 2.

² SIMPLICI, *In Arist. Phys. A*, 2. 184 (24. 13); D. 9.

³ SIMPLICI, *In Arist. Phys. A*, 2. 184; (24. 26) (Teofrast); D. A. 5.

⁴ Vegeu EGP³ p. 73 (AFG p. 64).

⁵ SIMPLICI *In Arist. Phys. A*, 2. 184. διαφέρειν δὲ μανότητι (també anomenat ἀραιώσις, PSEUDO-PLUTARC, *Strom.* 3; D. 6) καὶ πυκνότητι κατὰ τὰς οὐσίας.

ELS ANTECEDENTS DE L'ATOMISME

coses són degudes a la presència de més o menys aire en un estat de més o menys compressió. En altres paraules, les diferències entre les coses són quantitatives, no qualitatives. D'aquesta manera s'evita la dificultat de la teoria de Tales, i a més es fa possible concebre una substància fonamental que sigui realment homogènia, mentre que l'«il·limitat» d'Anaximandre que contenia tots els «contraris», sembla que tenia la naturalesa d'una mixtura. Què era, doncs, l'«aire» d'Anaxímenes, i com concebia els seus canvis? La seva idea és molt subtil i mereix un elogi. Sembla que es basà en l'analogia del cos humà. «Igual com la nostra ànima, que és aire, ens manté units, l'hàlit i l'aire envolta tot el món.»¹ A més, ell observà el fet curiós que si expirem amb els llavis lleugerament tancats, l'aire sembla sortir fred, però si ho fem amb els llavis més oberts, l'aire surt calent.² D'aquí extragué la conclusió que l'aire condensat és fred, però que si es rarifica es torna calent, i sobre aquest fet fundà la seva teoria de la formació de les coses a partir de l'aire. «Quan l'aire està més uniforme (ὁμολώτατος, és a dir en estat normal), és invisible»,³ i aquest és el motiu pel qual no el veiem com a tal, «però es fa visible pel calent i el fred, l'humit i el moviment», o com podríem dir més naturalment, quan es torna calent, fred, humit, o es mou. Per tant, estenent aquesta idea gradualment més enllà de l'experiència immediata de l'aire, ell digué que «quan es rarifica es torna foc, quan es condensa, vent, i després núvols, i quan es condensa encara més, aigua, i després terra i pedres».⁴ Aquesta teoria es basa en observacions elementals i després s'estén com a conjectura més enllà del seu abast. Per una banda, l'aire sembla «dispers» en els cossos celestes dels cels, per altra, dens en els núvols,⁵ que al seu torn donen lloc a la pluja. No es necessita un gran esforç imaginatiu per pensar que el procés continua i produeix terra sòlida i fins i tot pedres. Amb aquesta nova idea, Anaxímenes mostrà no només com una substància única i homogènia, tal com la concebé Tales, pot crear tota la resta sense perdre la seva pròpia identitat, sinó que també donà una explicació per a la creació dels «contraris» d'Anaximandre sense haver de suposar que ja existien en l'«il·limitat». El calent i el fred, l'humit i el sec, es produeixen per

¹ Citat per AECI I. 3, 4; D. B. 2.

² PLUTARC, *De prim. frig.* 7. 947f; D. B. 1.

³ HIPÒLIT, *Ref.* I. 7. 2; D. A. 7.

⁴ SIMPLICI, *In Arist. Phys.* A, 2. 184.

⁵ HIPÒLIT, *Ref.* I. 7. 7. D. A. 7 συνελθόντα δὲ καὶ ἐπὶ πλείον παχυνθέντα νέφη γεννάσθαι καὶ οὕτως εἰς ὕδωρ μεταβάλλειν.

ELS MONISTES

diferències quantitatives en la compressió de l'aire. No és sense motiu que en l'antiguitat Anaxímenes fos considerat com la culminació de l'escola milèsia,¹ perquè encara que a primera vista la seva teoria sembla menys avançada que la d'Anaximandre, a l'hora de la veritat apareix com el resultat més lògic de l'elaboració de la idea fonamental de l'escola, i lliure de les dificultats que implicaven les teories dels seus predecessors.

Així doncs, l'escola milèsia havia establert la idea principal d'una única substància primera de la qual es crea tota la resta, havia mostrat que havia de ser il·limitada en extensió, i havia suggerit diversos mitjans a través dels quals sorgien les diferents substàncies que reconeixem per l'experiència. Però malgrat que les seves teories havien enunciat principis que es demostraren d'una importància duradora, ja estaven assetjades per grans dificultats, dues de les quals sembla que sorgeixen de seguida. En primer lloc, l'assumpció que la substància primera existeix fora dels mons —com un dipòsit infinit de matèria, com si diguéssim, parts de la qual se separen per a formar els mons— és alhora antinatural i antieconòmica. En segon lloc, els milèsis havien posat de manifest la dificultat de passar d'aquesta substància primera a les coses que percebem. L'«il·limitat» d'Anaximandre que contenia tots els «contraris» no podia ser realment homogeni, i l'explicació d'Anaxímenes de les diferències quantitatives feia pensar que les substàncies a què l'aire dóna lloc en comprimir-se o rarificar-se, són irrealment. Sembla que foren aquestes dificultats que portaren HERACLIT a treballar per solucionar-les. Malgrat que ell pretén no tenir cap relació amb els seus predecessors, i que menysprea tant l'especulació dels filòsofs² com la ignorància de la multitud³ proclamant-se el posseïdor d'un únic secret que els homes són «incapaços d'entendre quan l'escolten per primera vegada»,⁴ no hi ha dubte que els milèsis no li suggerien solament el problema, sinó que la seva solució,⁵ per l'originalitat que conté, presenta una estreta relació amb ells. El gran «descobriment» del qual Heraclit s'enorgu-

¹ Vegeu *EGP* ³ p. 78 (*AFG* p. 70).

² Frags. 16-18 *BYWATER*, D. B. 40, 129, 108.

³ Frag. 5 *BYWATER*; D. B. 17.

⁴ Frag. 2 *BYWATER*; D. B. 1.

⁵ És molt més difícil donar una explicació de la cosmologia d'Heraclit que de la dels seus predecessors. Això no es deu tant a la manca d'informació o a l'obscuritat dels fragments, sinó que, com ha demostrat de manera convincent Burnet, totes les parts del seu sistema —cosmogonia, astronomia, psicologia i en certa mesura, l'ètica— estan estretament unides i la labor d'abstreure'n alguna és difícil.

ELS ANTECEDENTS DE L'ATOMISME

lleix és la identitat de l'U i el Múltiple; «de la pluralitat neix l'u, i de l'u, la pluralitat».¹ Les conseqüències d'aquesta afirmació més aviat críptica cal trobar-les en les especulacions dels seus predecessors. No n'hi ha prou, diu Heraclit, en suposar un U extern del qual es nodreix la substància del món; més aviat és el món el que és U, i la seva unitat la constitueix en realitat la pluralitat de les coses que a primera vista sembla que la destrueixin. Com insistia Heraclit, en el món observem un flux perpetu i un canvi constant; «tot mor, res no roman»,² tot és com el corrent d'un riu, on les aigües canvien tan ràpidament que «no pots banyar-te dues vegades en el mateix riu».³ Més enllà del flux incessant i l'alteració constant hi ha una permanència; les coses sempre mudables de l'experiència no són sinó parts d'una totalitat subjacent. Tampoc la «lluïta», que semblava una «injustícia» a Anaximandre, no és inconsistent amb la unitat universal; en realitat n'és la condició essencial; «la guerra és el pare de totes les coses».⁴ El món és una «harmonia de tensions oposades»,⁵ igual com en l'arc la tensió de les seves parts i contra les mans produeix l'eficiència, i la tensió i la reacció de les cordes produeixen la nota harmoniosa de la lira.

A primera vista el «descobriment» sembla místic i l'afirmació dogmàtica, però Heraclit sabia què volia dir, i captar la seva idea resulta fàcil quan la traslladem a termes físics. Què és doncs aquest U que és alhora Tot? Com a autèntic successor dels milesis, Heraclit concebé aquest U com la substància primera de la qual totes les altres coses eren fetes, i escollí el foc; «el món fou, és i serà sempre foc vivent».⁶ De la mateixa manera que Tales probablement havia basat la seva teoria de l'aigua com a matèria primigènia en l'observació dels seus canvis, i Anaxímenes, pel que sabem, havia argumentat sobre l'aire per analogia amb la respiració humana, sens dubte la selecció del foc per part d'Heraclit no va ser arbitrària, car la flama sembla il·lustrar la idea d'un únic món amb el seu material sempre canviant. Veiem el combustible convertint-se en flama i desapareixent i al final donant lloc al fum, tot i que la flama en ella mateixa, sempre canviant de forma i posició, conserva la identitat mentre el combustible l'alimenta. El mateix passa amb el

¹ Frag. 59 BYWATER; D. B. 10.

² PLATÓ, *Theath.* 152e (FBM 290, p. 66); *Crat.* 401d, 402a (FBM 104, p. 70).

³ Frag. 41 BYWATER; D. B. 91.

⁴ Frag. 44 BYWATER; D. B. 53.

⁵ Frag. 45 BYWATER; D. B. 51 *παλίντροπος ἄρμονίη*.

⁶ Frag. 20 BYWATER; D. B. 30.

ELS MONISTES

món, l'existència del qual Heraclit el concebé de manera pictòrica com el «camí ascendent i descendent»,¹ igual que la volta d'un estadi de carreres grec. Per damunt de tot hi ha el foc etern; en el camí descendent,² com que la calor s'extingeix, el foc canvia i es converteix en humitat, i la humitat al seu torn se solidifica en terra. Llavors comença el camí ascendent; la terra es líquüfica i es converteix en aigua, l'aigua s'evapora i es converteix de nou en foc³ proporcionant combustible perquè es mantingui sempre encès. Com té lloc aquest procés? ¿És realment un canvi de matèria, de manera que no hi ha una única substància fonamental, o és un canvi quantitatiu com havia pensat Anaxímenes, o quelcom més? Tot i que la resposta és molt important, no és fàcil de donar. La tradició realment parla de l'«espessiment i l'aprimament» en relació amb la teoria d'Heraclit, i la crítica de Lucreci⁴ ho dóna per suposat, però per una banda, les informacions sobre Heraclit no descansen en una bona autoritat i probablement pequen de confusió, i per l'altra, tot i que Lucreci ataca nominalment Heraclit, no obstant això, la seva crítica probablement intenta abastar tots els monistes. Es pot obtenir una informació més clara d'alguns fragments que descriuen la «cosmologia» d'Heraclit⁵ i que semblen una manifestació concreta del «camí ascendent i descendent». El foc etern apareix en el món com el sol: el seu foc «es transforma primer en mar»⁶ a través de l'estadi intermedi de «doll ardent»,⁷ que es deu a l'«encesa i extinció dels núvols».⁸ L'aigua⁹ llavors es converteix en terra (el procés de congelació serveix d'exemple, alhora que l'observació de les petxines i els fòssils de peixos feta per Xenòfanes).¹⁰ La terra de nou es converteix en aigua per l'acció dels rius, i un cop més s'eleva per evaporació i passa de nou a la llum del sol. Així, en el curs del «gran any», tot el món es renova. Ara la idea és més ben definida, tot i que encara és

¹ Frag. 20 BYWATER; D. B. 60.

² Vegeu DIÒGENES LAERCI IX. 9 (TF 50 vol. 2, p. 149); D. A. 1.

³ La paraula emprada per Heraclit tant per al procés del «camí ascendent», com per a l'encesa de la llum seca de l'ànima, és ἀναθυμίασις (frags. 41, 42 BYWATER; D. B. 12).

⁴ Com la de TEOFRAST (*Phys. Op.* 1; D. 475, *ap.* SIMPLICI, *In Arist. Phys.* A, 2. 184 (23. 33); D. A. 5) i DIÒGENES LAERCI IX. 8 (TF 50 vol. 2, p. 148).

⁵ LUCRECI I. 645-654 (FMB 1, p. 22-23).

⁶ L'argument de BURNET (*EGP*³ p. 148) (*AFG* p. 130-131) sobre aquest punt sembla convincent.

⁷ Frag. 21 BYWATER; D. B. 31.

⁸ πρηστήρ: compareu LUCRECI VI. 423-450 (FMB 31, p. 104).

⁹ AECI III. 3. 9; D. A. 14.

¹⁰ Frag. cit. D. B. 31 θαλάσσης δὲ τὸ μὲν ἥμισυ γῆ, τὸ δὲ ἥμισυ πρηστήρ.

ELS ANTECEDENTS DE L'ATOMISME

dubtós saber si Heraclit concebia els canvis com a quantitativus o qualitativus. Ell hauria insistit que el foc etern era l'única realitat, la font i la meta de tota la matèria; totes les altres coses no eren sinó foc condensat o rarificat i no tenien una realitat independent; existien només en relació amb el foc, podria haver dit, com el seu combustible o fum.

Així doncs, al llarg de tot el món hi ha un doble moviment, des del foc i cap al foc; i és el balanç exacte d'aquests moviments el que conserva l'equilibri del món i assegura la seva eternitat, «tot es canvia per foc, i el foc per totes les coses, com les mercaderies per or i l'or per mercaderies»,¹ i tot el que existeix es conserva perquè totes les coses observen llurs pròpies «mesures», «el foc s'encén i s'apaga segons mesura».² Això no és cert només pel món en la seva totalitat, sinó també per tot el que hi ha en ell. El mar, per exemple, és «mig terra i mig doll ardent»: la meitat d'aquest ha deixat de ser foc i es torna mar, l'altra meitat ha deixat de ser mar i es torna terra. Si no hi hagués aquesta «tensió de contraris» el món deixaria d'existir; si el camí ascendent, per exemple, guanyés el descendent, tot finiria en una gran conflagració.³ Així, resulta que els contraris d'Anaximandre són dos aspectes d'un únic procés; «el fred s'escalfa, el calent es refreda, l'humit s'asseca i el sec s'humiteja».⁴ I llurs lluites, l'estirament dels dos processos en direccions contràries, és en realitat «l'harmonia que dona permanència al món». «Homer errava quan deia “voldria que la lluita finís entre els déus i els homes”; si aquest prec fos escoltat, tot moriria.»⁵

Amb aquesta teoria fantàstica —o potser hauríem de dir mística—, Heraclit pensava que finalment havia satisfet les conclusions que demanaven els seus predecessors. Havia demostrat que hi havia una substància primera que no només no era exterior al món, sinó que era en el sentit físic més ampli Una, però que la Pluralitat no constitueix sinó formes d'aquesta, i que la Lluita que per Anaximandre apareixia com un obstacle, era justament la condició de l'equilibri que assegurava l'eternitat del món. No va ser doncs sense motiu que ell pogués mirar amb desdeny la ignorància de la multitud i assegurar

¹ Frag. 22 BYWATER; D. B. 90.

² Frag. 20 BYWATER; D. B. 30: cf. frag. 29 BYWATER; D. B. 94.

³ De fet, algunes autoritats atribueixen la doctrina de l'ἐκπύρωσις a Heraclit, però BURNET (*EGP* ³ p. 158) (*AFG* p. 139) ha demostrat que constituiria una contradicció entre els principis bàsics del seu sistema, i que ha de ser un afegit estoic.

⁴ Frag. 39 BYWATER; D. B. 126.

⁵ Frag. 43 BYWATER.

ELS MONISTES

que «la saviesa es troba separada de totes les coses».¹ Per nosaltres Heraclit té un doble interès: la seva teoria no només fou la culminació del monisme jònic, sinó que posteriorment ell esdevingué objecte d'una especial veneració per part dels estoics, els rivals dels epicuris. Ells perceberen de manera natural les especulacions d'Heraclit com una anticipació de llurs pròpies creences en l'«espurna divina de foc»,² que era alhora l'«ànima del món i l'ànima de l'home». Fou sens dubte per aquest motiu que Lucreci³ seleccionà Heraclit com el paradigma dels monistes. Algunes de les seves crítiques passen de la ratlla: atribueix a Heraclit⁴ la noció de rarefacció i la condensació i es queixa que no reconegui l'existència del buit⁵ —un concepte que no va ser objecte de discussió fins després d'Heraclit. Però en dos aspectes les seves observacions són valuoses, ja que ell no només apunta la feblesa de la posició monista des d'un punt de vista atomista, sinó que també suggereix els problemes que sorgiren immediatament i que es convertiren en el material de treball de la propera generació. En primer lloc, argumenta, si la substància primera és una, les altres coses han de diferir d'ella en quantitat o en qualitat; si ho fan en quantitat,⁶ llur pròpia existència és irreal, només hi haurà més o menys «foc» concentrat; si ho fan en qualitat,⁷ el monisme és un engany, ja que hi ha altres existències que en realitat no són «foc». En segon lloc⁸ —amb un lleuger canvi en l'objecte de les seves crítiques—, Lucreci es queixa que si diem que tota la resta només és una forma enganyosa de la substància primera, això constitueix un atac a la validesa dels sentits: ells reconeixen el «foc», però erren a no veure que tota la resta en realitat també és «foc». Com es veurà,⁹ Heraclit aparentment estava d'acord en acceptar aquesta posició que constitueix la primera declaració d'escepticisme i la primera discussió sobre la font del nostre

¹ Frag. 18 BYWATER; D. B. 108.

² Desgraciadament, els estoics interpretaren les doctrines d'Heraclit en llur pròpia terminologia, i fins i tot li atribuïren opinions que no sostingué, com la del λόγος i la de l'ἐκπύρωσις, i una de les principals dificultats per entendre la nostra tradició doxogràfica sobre Heraclit és la necessitat de separar-la d'elements estoics. Vegeu BURNET.

³ LUCRECI I. 635-704 (FBM 1, p. 22-24).

⁴ LUCRECI I. 647 (FBM 1, p. 22-23).

⁵ LUCRECI I. 655 (FBM 1, p. 23).

⁶ LUCRECI I. 650-651 (FBM 1, p. 23).

⁷ LUCRECI I. 665-671 (FBM 1, p. 23).

⁸ LUCRECI I. 690-700 (FBM 1, p. 24).

⁹ SEXT EMPERIC, *Adv. math.* VII. 126; D. A. 16. Cf. frag. 132 BYWATER; D. B. 46. Vegeu § 4, 52.